

8. A VÉGJÁTÉK

A szervezet 1938. augusztus 25–26-án tartotta utolsó konferenciáját Stockholmban. Erre az időre már megindult az európai határok újrendezésének folyamata. Márciusban megszűnt Ausztria önálló államisága, és egyre valószínűbbnek tűnt, hogy Csehszlovákia sem fog megmaradni azzal a területi állománnyal, amellyel a Párizs környéki békék létrehozták. A konferencia előtti hónapokban a Szudétanémet Párt már tárgyalásokat folytatott a csehszlovák kormánnyal, s az egyeztetésekbe egy nem hivatalos küldöttséggel – Lord Runciman révén – a brit kormány is bekapcsolódott.¹ Henlein és párttársai mindenestre nem utaztak el a Kongresszus évi rendes ülésére, s üdvözlő táviratukban ezt a döntésüket azzal indokolták, hogy a csehszlovákiai németek számára eljött a szervezet által hirdetett elvek gyakorlatba való átültetésének ideje.² Szeptember végén a Szudéta-vidék a müncheni egyezmény révén Németországhoz került, novemberben pedig az első bécsi döntés eredményeként Magyarország is visszakapott egy etnikailag többé-kevésbé homogén területet északi szomszédjától.

Bár a szervezet német kulcsszereplői (Hasselblatt, Uexküll, Graebe) ragaszkodtak a Kongresszus életben tartásához, a színhely kiválasztása körüli nehézségek már jól mutatták a helyzet komplikált voltát. Stockholmban, közvetlenül a nyilvános ülések után még Párizsra gondoltak, de azután Oslo, Prága, Belgrád, Dubrovnik és Kaunas is képbe került.³ Az elkövetkező 12 hónap alatt sikerült ugyan még két választmányi ülést összehívni Bécsbe, az elsőt decemberre, a másodikat pedig augusztus 15-re, ez utóbbi azonban már csak alig két héttel előzte meg Lengyelország német lerohanását.

Az 1938. december 17-i megbeszélésen a magyar képviselők közül senki sem vett részt. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a Választmány addigi magyar tagja, Szüllő az első bécsi döntés után magyar állampolgár

lett, s mint ilyen nem képviselte többé a magyar csoportot a szervezet szélesebb irányítótestületében.⁴ A volt csehszlovákiai politikus helyét Uexküll Jósikával akarta betölteni, ezért megállapodott vele, hogy január elején felkeresi őt bécsi irodájában. Jósika azonban nem tudott a megbeszéltnapon elutazni, ezért arról értesítette a főtitkárt, hogy valamikor február folyamán keresi majd fel.⁵ Mivel a régióban meglehetősen komoly változások következtek be, Uexküll elhatározta, hogy tavasszal körutazást tesz Romániába, Jugoszláviába és Magyarországra. Az volt a célja, hogy helyben keresi fel a szervezet tagkisebbségeinek vezetőit. Magyarországon fogadta Pataky is, akivel kapcsolatban a főtitkárnak az volt a benyomása, hogy egyetért vele a szervezet további tevékenységének szükségességében. Az államtitkár ígéretet tett a magyar hátralékok kifizetésére, s arra is, hogy megkísérli Szüllőt Esterházyval pótolni. Csáky külügyminiszter azonban – amint az a tárgyalások második fordulóján kiderült – egyáltalán nem volt lelkes az ötlettől, mivel a szervezet tevékenységét állítólag már korábban is meglehetősen szkepszissel figyelte.⁶ Magyarországról azután először Jugoszláviába, majd Romániába utazott. Jugoszláviában a magyarok részéről Deákkal találkozott, Romániában pedig Jósikát kereste fel, akit azzal igyekezett rábeszélni a részvételre, hogy közölte vele: mind Deák, mind Esterházy megígérte megjelenését. Az erdélyi politikus ezután szintén rábólintott a tervre, annál is inkább, mivel Uexküll információja szerint addigra már az összes romániai nemzeti kisebbség képviselője egyetértett a konferencia megtartásával. Jósika ilyen körülmények között nem tartotta tanácsosnak, hogy épp a magyar küldöttség maradjon távol.⁷

Ezek után az augusztus 15-i választmányi ülésen Deák és Jósika jelent meg a magyar csoport képviselőjében. Megállapodtak abban, hogy ha a belgrádi kormányzati körök beleegyezésüket adják, a konferenciát október első hetére hívják össze, Dubrovnikba. A hivatalos szervek elutasító hozzáállása esetére pedig kijelöltek egy tartalék helyszínt, Kownót (Kaunas). A napirendi pontokban is megegyeztek. Beszélni szándékoztak a nemzetiségi jog területén bekövetkezett változásokról, a népcsoportok szociális és gazdasági önszegélyezéséről, az ifjúsági szervezetek jelentőségéről, valamint a Kongresszus jövőbeni feladatairól. Jósika még referátumot is vállalt: a romániai magyarok szövetségi mozgalmáról kellett előadást tartania.⁸

A Kongresszusnak ez volt az utolsó választmányi ülése. 1939. szeptember 1-jén kirobbant a második világháború, s ilyen körülmények kö-

zött a 15 évvel korábban alapított szervezet nem működhetett többé úgy, mint régen. Minden cseppfolyós állapotban volt: nem voltak szilárdak az államhatárok, s óriási migrációs hullámok változtatták meg egyes területek évszázadokkal azelőtt kialakult etnikai összetételét. A háborúzó felek pedig gyakran a meghódított területeken élő lakosság élethez való jogával sem törődtek, nemhogy a fennhatóságuk alatt élő, vagy éppen frissen fennhatóságuk alá került kisebbségek jogaival.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szervezet formálisan is megszűnt volna létezni. Igaz, Wilfan 1939. szeptember 1-jén elhagyta Bécset, s átköltözött Belgrádba, a főtitkár pedig még ugyanazon év decemberében öngyilkosságot követett el.⁹ Hasselblatt azonban formálisan is átvette Uexküll pozícióját.¹⁰ Az anyagi nehézségekre hivatkozva Graebével úgy döntöttek, hogy a bécsi irodát 1940. április 1-jén bezárják, az alkalmazottakat elbocsátják, s a még beérkező levelek továbbításával, valamint az archívum ideiglenes őrzésével Uexküll özvegyét bízják meg.¹¹ Bár már nem fejtett ki tényleges tevékenységet, az *Auswärtiges Amt* továbbra is folyósított összegeket a Kongresszus számára, az ENNSZ költségvetésébe építve.¹²

Hasselblatt és Wilfan kapcsolata egy darabig még nem szakadt meg. Sőt Wilfan 1940 májusában vendégül is látta az új főtitkárt belgrádi lakásán.¹³ Még az is felvetődött, hogy a Kongresszus Jugoszláviában nyitna bankszámlát. A terv azonban kútba esett, mert túl bonyolult lett volna megvalósítani, és túl sok engedélyt kellett volna hozzá beszerezni.¹⁴ Több hónapi hallgatás után Hasselblatt arról értesítette az elnököt, hogy augusztus elsejével német állampolgárságért folyamodott, s hogy a Német Jogi Akadémia rendes tagjává nevezték ki. Emellett közölte vele azt is, hogy mindent megtett a még Észtországbán maradt németek áttelepítésének előmozdításáért, még ha a lakosok közül korábban sokan tiltakoztak is ellene.¹⁵

A magyar kisebbségi politikusok és a magyar kormányzervek számára azonban a Kongresszus története az 1939. augusztus 15-i választmányi üléssel lezárult. Utoljára Jakabffy foglalkozott nyilvánosság előtt a szervezettel, a Magyar Kisebbség 1940. január 1-jei számában. A cikk apropóját az adta, hogy Wilfan nem tájékoztatta a magyarokat Jugoszláviába való áttelepüléséről, s így egy számára Bécsbe küldött levelet a posta visszairányított a feladónak. Ez a tény és az elmúlt másfél évben bekövetkezett változások a Kongresszus mérlegének megvonására készítették az erdélyi politikust. „A Henlein Konrádok... 1937-ben a londoni kong-

resszuson már nem a kongresszusok eredeti célkitűzései szerint az egyetemes kisebbségi jogok érvényre juttatására törekedtek... Schiemann kiválása és Ammende halála után a négy alapító közül a múlt év őszén a harmadik: Szüllő Géza, szűkebb hazája átcsatolásával a többségi nép felsőházának tagja és kormányzójának belső titkos tanácsosa lett. Ellenben a negyedik és egyben az összes kongresszusok elnöke és a Bécsben tartott kongresszusi iroda vezetője: Wilfan József dr., a német birodalmi posta értesítése szerint: ismeretlen helyre távozott... Így tehát megfordíthatjuk a kisebbségi kongresszusok címerpajzsát.”¹⁶

JEGYZETEK

¹ A nemzetiszocialista Németország Csehszlovákiával szembeni politikáját röviden összefoglalja Detlef Brandes: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Tschechoslowakei*. In: Manfred Funke (Hrsg.): *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1976. 508–523.

² „Nem vehetek részt a tanácskozáson, mert a konferencia elméleti alapelveinek gyakorlati alkalmazása e pillanatban itthon tart.” Kundt távirata az elnökségnek. In: Jakabffy Elemér: *A nemzetkisebbségek XIV. kongresszusa. Magyar Kisebbség*, 1938. szeptember 16. 442.

³ Uexküll feljegyzése a Választmány 1938. december 17-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 11. számozatlan; Uexküll feljegyzése a Választmány és a Tanács 1939. augusztus 15-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 33. Számozatlan.

⁴ Uexküll feljegyzése a Választmány 1938. december 17-i üléséről. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

⁵ Uexküll levele Wilfannak. Bécs, 1939. január 27. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan. Nem tudjuk, hogy Jósika elutazott-e Bécsbe.

⁶ Uexküll: Bericht über die Reise nach Ungarn, Jugoslawien und Rumänien vom 12. April bis 4. Mai 1939. (Beszámoló magyarországi, jugoszláviai és romániai utazásomról. 1939. április 12 – május 4.) BA, R 8043/1000, 7–12.

⁷ Bárdossy jelentése a külügyminisztériumnak. Bukarest, 1939. május 16. MOL, K 63. 1939-47-1209.

⁸ Uexküll levele Wilfannak. Bécs, 1939. január 27. BA, N 1.250, Fasz. 11. Számozatlan.

⁹ Wilfan levele Hasselblattnak. Belgrád, 1940. január 25. BA, N 1.250, Fasz. 8. 816–817.

¹⁰ Bamberger-Stemmann: *i. m.* 385–386.

¹¹ Graebe levele Wilfannak. Berlin, 1940. január 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. Számozatlan; Hasselblatt levele Wilfannak. Berlin, 1940. január 4. BA, N 1.250, Fasz. 8. Számozatlan.

¹² Bamberger-Stemmann: *i. m.* 386–388.

¹³ Wilfan levele Hasselblattnak. Belgrád, 1940. június 29. BA, N 1.250, Fasz. 8. számozatlan.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Hasselblatt levele Wilfannak. Berlin, 1940. szeptember 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 829–831.

¹⁶ Jakabffy Elemér: Megfordítottunk egy címerpajzsot. *Magyar Kisebbség*, 1940. január 1. 3–4.